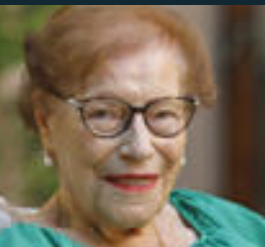

34

TARDOR-HIVERN 2024

CONVERSA

MONTSERRAT
FONTANÉ
UNA CUINERA AMB
EMPENTA NASCUDA A
LA VALL DE LLÉMENA

PRIMERS RELLEUS

JAUME FABRE

REPORTATGE

LA COOPERATIVA
AGRÍCOLA DE
BANYOLES

RETRAT DE FAMÍLIA

ELS IGLESIES
REIXACH DE
L'HOSTAL
DELS OSSOS

PERFILS

EMÍLIA RIERA
JOAN BOSCH
ENRIC COLOM

PATRIMONI

L'HOSPICI D'OLOT
LA FALLA DE
CAMÓS-CELRA
LES CANÇONS
DE SETCÀSES
I TREGURÀ

INDRET

EL SALLENT

UNA MIRADA

L'ÚLTIMA MIRADA

A PEU

A SANT CEBRIÀ
I BELL-LLOC
LA VOLTA AL
MONTMAJOR

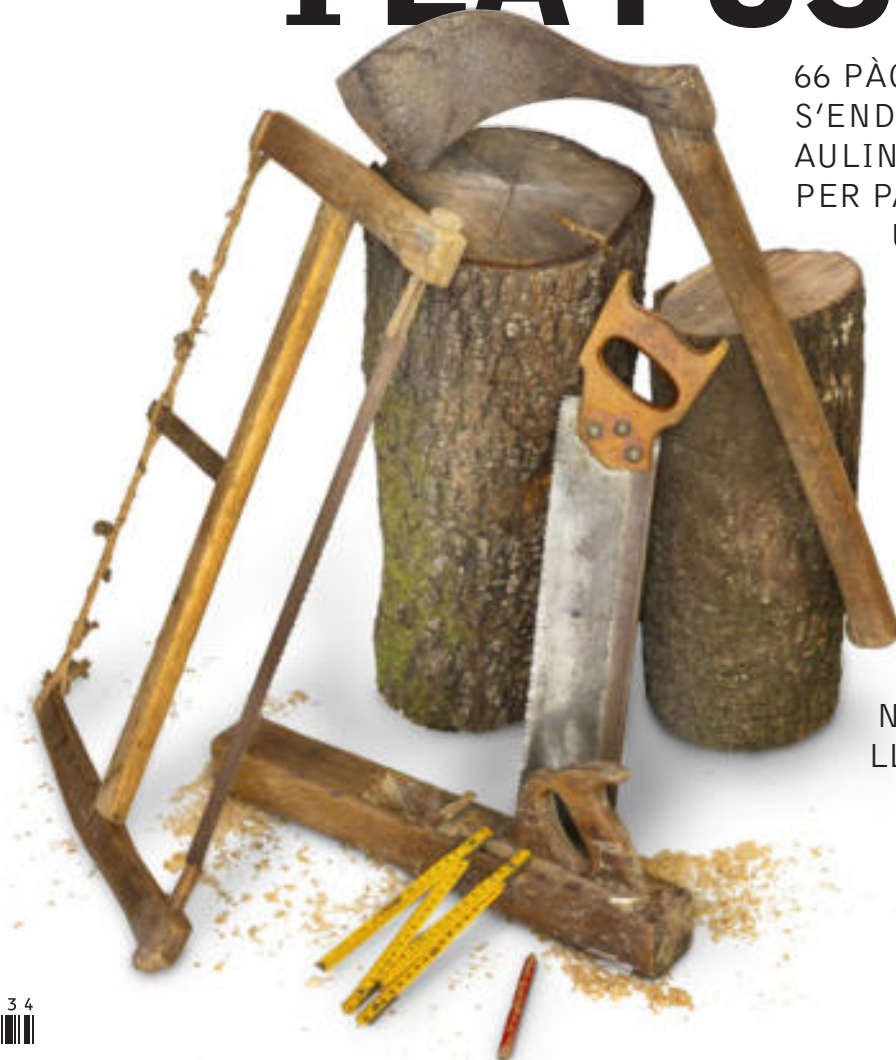
les garrotxes

DOSSIER

EL BOSC I LA FUSTA

66 PÀGINES QUE
S'ENDINSEN EN
AULINES I FAGEDES
PER PARLAR DELS

USOS I ELS
OFICIS, ANTICS
I ACTUALS,
RELACIONATS
AMB ELS
BOSCOS I
LA FUSTA:
COLLES DE
BOSQUEROLS,
FUSTERIES,
SERRADORES,
REMATANTS,
NEGOCIS DE
LLENYA...

PVP 12€

GARROTXA • PLA DE L'ESTANY • RIPOLLÈS • VALL DE LLÉMENA

L'Ens d'Abastament d'Aigua Ter-Llobregat

L'empresa pública de referència del servei d'aigua potable a Catalunya

COMPROMÍS AMB EL SERVEI

Proveïm aigua de qualitat a la ciutadania

COMPROMÍS AMB LA GESTIÓ RESPONSABLE

Apostem per una gestió sostenible, eficient i responsable

COMPROMÍS AMBIENTAL

Respectem el medi ambient i reduïm el nostre impacte

DIRECCIÓ >
Jordi Nierga
jordi@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE PATRIMONI >
Guerau Palmada

DIRECCIÓ D'ART I MAQUETACIÓ >
Jon Gierre i Gerard Arderius
garrotxes@grupgavarres.cat

COL·LABORACIONS >
Joaquim Agustí i Bassols
Martí Albesa
Jordi Altesa
Eloi Camps Durban
Manel Canes i Jarque
Marta Carbonés
Marc Cargol
Joan Carreres
Pere Cerro
Ernest Costa i Savoia
Pere Duran
Ramon Estéban
Ramon Estéban Bochaca
Jaume Fabre
M. Carme Freixa Bosch
Francesc Ginabreda
Josep Grabuleda Sitja
Laia Juez
Antoni Llagostera Fernández
Pere Llorens Ros
Eva Mallarach Farrés
Marta Masó Escobairó
Pau Masó Ros
Joan Montserrat Reig
Anna Noguer
Paula Núñez Gubert
Mònica Pagès
Rosa Pagès
Guerau Palmada
Miquel Perals
Judith Pujol
Quim Roca Mallarach
Jordi Remolins
Aniol Resclosa Planes
Narcís Ribes i Besalú
Joan Sala
Mònica Sala Ametller
Roger Santaló
Pep Sau
Miquel Sitjar i Serra
Sònia Tubert
Xavier Valeri
Josep Valls
Josep Vilar
Xavi Xargay i Oliva

EDICIÓ DE TEXTOS >
Roser Bech i Anna Pi
IMPRESSIÓ > Rotimpres
DISTRIBUCIÓ > GLV
DIPÒSIT LEGAL > GI-381-2008
ISSN > 2013-3693

eg

EDITORIAL GAVARRES

Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva
Telèfon 972 46 29 29
www.editorialgavarres.cat

DIRECCIÓ EDITORIAL >
Àngel Madrià
angel@grupgavarres.cat

COMUNICACIÓ >
Jordi Nierga
comunicacio@grupgavarres.cat

ADMINISTRACIÓ >
gestio@grupgavarres.cat

SUBSCRIPCIONS >
subscripcions@grupgavarres.cat

ALTRES PUBLICACIONS >
gavarres@grupgavarres.cat
cadipetraforca@grupgavarres.cat
alberes@grupgavarres.cat
garonanogueries@grupgavarres.cat
PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

appec
editors de revistes i digitals

> Premis APPEC
'Millor Editorial en Català 2008'
> Premis Amics de l'Alta Garrotxa
'Memorial Ramon Sala Canadell 2015'
> Premi Nacional de Comunicació
de Proximitat 2023

FOTO DE PORTADA REALITZADA
AMB MATERIAL CEDIT PER
JOAN DURAN, JOAN RIUS I
CARMELO I ROGER NIERGA.
AUTOR: GERARD ARDERIUS.

SUMARI

4-5 PRIMERS RELLEUS

No diré noms

JAUME FABRE (TEXT) // ROSA PAGÈS (IL·LUSTRACIÓ)

6-13 ACTUALITAT

ENTREVISTA / ENTITAT / REPORTATGE / CARTES DELS LECTORS / PUBLICACIONS

14-19 CONVERSA

Montserrat Fontané

RAMON ESTÉBAN (TEXT) // ANIOL RESCLOSA PLANES (FOTOGRAFIA)

20-24 RETRAT DE FAMÍLIA

Els Iglesias Reixach de l'Hostal dels Ossos

MARTA MASÓ ESCOBAIRO (TEXT) // QUIM ROCA MALLARACH (FOTOGRAFIA)

26-31 PERFILS

Emília Riera / Joan Bosch / Enric Colom

M. CARME FREIXA BOSCH / XAVI XARGAY I OLIVA / JOSEP VALLS (TEXT)
MARC CARGOL / PERE DURAN / MARTÍ ALBESA (FOTOGRAFIA)

33-98 DOSSIER

El bosc i la fusta

JORDI NIERGA (COORDINACIÓ)

101-115 PATRIMONI

ARQUITECTURA / ARQUEOLOGIA / ETNOLOGIA / GEOLOGIA
NISSAGUES / MÚSICA / PLANTES I REMEIS

116-119 INDRET

El Sallent

JOSEP SANTAEL·LÀLIA (TEXT) // PERE DURAN (FOTOGRAFIA)

120-123 UNA MIRADA EN EL PAISATGE

L'última mirada

JOSEP VALLS (TEXT) // PEP SAU (FOTOGRAFIA)

124-127 A PEU

A Sant Cebrià i Bell-lloc

JOAQUIM AGUSTÍ I BASSOLS (TEXT I FOTOGRAFIA)

La volta al Montmajor

PERE LLORENS ROS (TEXT I FOTOGRAFIA)

conversa

AMB UNA DONA EMPRENEDORA > CUINERA DE LA VALL DE LLÉMENA QUE, DESPRÉS DE TREBALLAR A PAGÈS EN AQUELLS ANYS TAN DURS DE LA POSTGUERRA, DE SERVIR EN UN HOTEL I DE SER UNA PEÇA IMPORTANT DELS INICIS DEL POPULAR RESTAURANT CAN LLORET DE GIRONA, VA OBRIR CAN ROCA AL BARRI DE GERMANS SÀBAT, ORIGEN DEL PREMIAT CELLER DE CAN ROCA DELS SEUS FILLS JOAN, JOSEP I JORDI. FONTANÉ ÉS UNA DONA QUE, EN MATÈRIA DE MENJAR, ÉS FELIÇ AMB ELS PLATS MÉS TRADICIONALS.

RAMON ESTÉBAN > TEXT

ANIOL RESCLOSA I PLANES > FOTOGRAFIA

Montserrat Fontané

—Com porta això d'estar jubilada? M'han dit que ja no va gaire a la cuina. És cert?

—«Ho porto malament. Vaig caure i em vaig trencar el fèmur, i no vaig a la cuina perquè no puc. Ho porto molt malament. Passo per la cuina tan poques vegades com puc. Avui mateix no podien engegar la fregidora i jo els he dit: 'No me'n recordo, no me'n recordo', per tal de no anar-hi.»

—Què troba a faltar més de la cuina?

—«Trobo a faltar l'ambient, el personal. Aquí tenim molt de personal, però tots em coneixen i jo els conec a tots. Sé d'on són, d'on venen... Pensa que cada dia els tenim tots [els empleats de Can Roca i del Celler de Can Roca] a menjar aquí. Abans parlava amb tots, sabia què feien; ara molts em truquen o em venen a veure. És gent molt maca. Hem tingut molta sort amb el personal.»

—Vostè vivia a pagès. Com va anar que entrés en el món dels hostals i de la cuina, en lloc de seguir al camp?

—«Ui, mare meva! La casa on vivíem era entremig de quatre pobles: Granollers [de Rocacorba], la Roca, Sant Esteve i Sant Martí [de Llémjena]; es diu can Batista. Fèiem de pagesos. El meu pare, que també feia de ferrer, va morir molt jove —als 45 anys—, però tenia un cunyat que era bon negociant i va posar botiga. A part de les feines de casa, veníem ous, gallines... tot el que podíem els dissabtes al mercat de Girona, que en aquella època [dècada dels quaranta i principis dels cinquanta] era al davant de la Casa de Cultura, a la plaça de l'Hospital. Hi anava amb la germana gran, la Maria, que era la que en sabia i me'n va ensenyar. Érem quatre germanes, però amb la que anava al mercat era la gran. Els altres dies fèiem el que podíem, miràvem de vendre de tot a les cases de la zona per fer un xic de diners i comprar el que

RAMON ESTÉBAN. Olot, 1961. Periodista
ANIOL RESCLOSA I PLANES. Girona, 1980. Fotògraf

retrat de família

ELS IGLESIAS REIXACH DE L'HOSTAL DELS OSSOS > FA 48 ANYS QUE LA FAMÍLIA IGLESIAS REIXACH VA ABANDONAR LES FEINES DEL CAMP PER POSAR-SE AL CAPDAVANT D'AQUEST RESTAURANT SITUAT AL BELL MIG DEL PARC NATURAL DE LA ZONA VOLCÀNICA, A TOCAR DE LA FAGEDA D'EN JORDÀ. ACABEN DE REOBRIR DESPRÉS DE LES VACANCES I, MALGRAT SER UN DIA ENFEINAT, EM FAN UN FORAT A MIG MATÍ, ABANS NO COMENCEN A SERVIR ELS DINARS, PER EXPLICAR-ME LA SEVA HISTÒRIA. EM REBEN LESTRES GENERACIONS QUE HAN TIRAT ENDAVANT EL NEGOCI: L'ÀVIA PILAR, ELS SEUS DOS FILLS, L'ANGELINA I EN MIQUEL, I UN DELS NETS, EN JOAN, QUE ARA ÉS EL CAP DE CUINA.

MARTA MASÓ ESCOBAIRO > TEXT

QUIM ROCA MALLARACH > FOTOGRAFIA

Un hostel entre volcans

En Joan Iglesias Roure, del mas la Casca de Batet de la Serra, va aprendre a tallar cabells amb vint-i-un anys mentre feia el servei militar a Jaca, al Pirineu aragonès. Entre els records d'aquella època, la família explica que sempre els va relatar que a la caserna militar va coincidir amb un jove Joan Carles de Borbó, de qui llavors es rumorejava que potser arribaria a rei d'Espanya. Un cop acabada la mili, en Joan va aprofitar els coneixements i habilitats adquirits, i el dissabte i diumenge s'oferia com a barber als feligresos que després de missa anaven a fer un got de vi i una partida de cartes a l'Hostal dels Ossos, no gaire lluny de casa, a tocar del barri de Can Blanc. L'establiment, situat a Sant Cris-

tòfol les Fonts, a peu de la carretera que uneix Olot amb Santa Pau, el regentava en aquella època el matrimoni format per en Cintet i la Maria, que només tenien un fill, en Josep, que es va quedar sord de molt petit i no va poder aprendre a parlar. Recorden, però, que les àvies explicaven que de molt menut li havien sentit pronunciar el nom de la vaca de la casa, la Vermella, i per això pensen que no era sord de naixement, sinó que va perdre l'oïda de petitó. Eren els anys seixanta, quan en Joan tallava cabells i barbes en un racó improvisat de l'hostal. Poca gent tenia cotxe, i encara menys a pagès, i els Ossos feia la funció d'abastir de les necessitats bàsiques els veïns de l'entorn i els passavolants.

A banda de servir menjars i begudes, també tenien una botigueta, on es podia trobar una mica de tot, i fins i tot oferien servei d'allotjament a les antigues quadres. Sobretot s'hi quedaven a dormir el dilluns molts pagesos vinguts de terres banyolines que, després de fer les compres i vendes al mercat d'Olot, hi feien nit. Fundat el 1848, aquest hostel encara conserva a la façana el motiu que és l'origen del nom. Mitja dotzena d'ossos llargs similars a túbies d'algun animal gros, com una vaca o un cavall, s'endinsen parcialment a la façana, i l'extrem que en sobresurt, acabat en una protuberància més ampla, és el que servia per estacar els animals quan la clientela es desplaçava a cavall o amb

MARTA MASÓ ESCOBAIRO. Barcelona, 1972. Periodista
QUIM ROCA MALLARACH. Olot, 1970. Arxiver i fotògraf

La família Iglesias Reixach al menjador de l'Hostal dels Ossos. Al centre, l'àvia Pilar; a l'esquerra, el seu net Joan, l'actual cap de cuina, amb la Marina i l'Angelina; a la dreta, la Montse i en Miquel.

EL PÒDCAST DE LES

REVISTES

UN PÒDCAST DE L'APPEC
PRESENTAT PER ESTEL SOLÉ

4a
TEMPORADA

ESCOLTEU EL PÒDCAST
TERRA D'ARTISTES

DE LA REVISTA
LES GARROTXES

amazon music

lesrevistes.cat/podcast

DOSSIER EL BOSC I LA FUSTA

JORDI NIERGA > COORDINACIÓ

Arrela i persevera	34	JORDI NIERGA [Banyoles, 1985. Periodista]
Boscós d'ahir, boscós d'avui	36	JOAN MONTSERRAT REIG [Olot, 1967. Enginyer forestal]
La importància de la maduresa forestal	38	JOAN MONTSERRAT REIG
Arbres i arbusts benefactors	39	ERNEST COSTA I SAVOIA [Bescanó, 1940. Escriptor i fotògraf]
Les forests dels pobles	42	NARCÍS RIBES I BESALÚ [Girona, 1962. Enginyer de monts]
Tradició, innovació i sepultura	44	FRANCESC GINABREDA [El Mallol, 1989. Periodista]
La Fusteria Cros de les Preses	47	JUDIT PUJOL [Sant Esteve d'en Bas, 1993. Professora de secundària]
Els troncs, muntanya avall	48	XAVIER VALERI [Sant Joan les Fonts, 1958. Periodista]
Els Cortada de Begudà	50	XAVIER VALERI
El cor dels aures	52	JORDI NIERGA
Els Prat de Joanetes	54	RAMON ESTÉBAN BOCHACA [Olot, 1987. Professor d'història i educador social]
Tortellà, viure de culleres	55	ROGER SANTALÓ [Castellfollit de la Roca, 1986. Periodista]
Els Solà de Sant Feliu de Pallerols	56	JOSEP VALLS [Sant Feliu de Pallerols, 1944. Escriptor]
Els mànecs de les Planes	58	MARTA CARBONÉS [Les Planes d'Hostoles, 1964. Professora d'anglès]
Els llenyataires de Riudaura	60	PAU MASÓ ROS [Olot, 1992. Periodista]
Alta Garrotxa, territori forestal	62	JOSEP VILAR [Argelaguer, 1961. Enginyer tècnic agrícola]
La família Dorca, els fusters de Beget	64	JOAN CARRERES [Viladamat, 1976. Fotògraf i escriptor]
La fusta al poble de la pedra	66	ROGER SANTALÓ
Motoserres i mobles a Besalú	68	PERE CERRO [Sant Jaume de Llierca, 1951. Mestre jubilat]
Can Maibosc de Bianya	70	JORDI NIERGA
El 'museu' de can Quim Fuster	71	ANNA NOGUER [Porqueres, 1983. Periodista]
El bosc a la Vall de Camprodon	72	MIQUEL PERALS [Setcases, 1941. Enginyer de monts i economista]
Esclops, cadires i baguls	75	MIQUEL PERALS
L'avi, el pare i el fill	76	JORDI NIERGA
Dels matxos a les quatre rodes	78	ANTONI LLAGOSTERA FERNÁNDEZ [Ripoll, 1955. Periodista]
La finca del Pujol de Llentes, a les Llosses	80	ANTONI LLAGOSTERA FERNÁNDEZ
La nissaga dels Sitjar, a Ribes	83	MIQUEL SITJAR I SERRA [Ribes de Freser, 1962. Filòleg i professor de llatí]
El silenci del ribot	84	MÒNICA PAGÈS [Barcelona, 1972. Periodista]
Un ofici amb història	86	ANNA NOGUER
Rematants a la falda de Rocacorba	89	ELOI CAMPS DURBAN [Banyoles, 1994. Periodista i investigador en comunicació]
Dels carruatges als palets	90	SÒNIA TUBERT [Serinyà, 1975. Periodista]
Les antigues serradores	92	JOSEP GRABULEDA SITJÀ [Banyoles, 1962. Historiador i arxiver]
Colles i llenya a la Llémna	94	LAIA JUEZ [Barcelona, 1975. Antropòloga i periodista]
Dignificar la fusta	96	FRANCESC GINABREDA

PERFILS

Llorenç Palomé / Joan Vila / Pere i Joan Mallarach / Vicenç Conca / Joan Marcé

[PÀGINES 51 / 57 / 61 / 81 / 82]

PAULA NUÑEZ GUBERT / JORDI NIERGA / M. CARME FREIXA BOSCH / JORDI REMOLINS / JORDI ALTESA

Arrela i persevera

Jordi Nierga > TEXT

«L'alzina arrela i persevera». Vet aquí l'última frase de *L'alzina*, un dels textos que configuren els magistrals *Diataris* de Miquel Pairolí. Llegiu-lo, gaudiu-lo. L'escriptor de Quart hi reflexiona al voltant de la perdurabilitat reposada de l'arbre, de la seva vida «estàtica i profunda, lenta i interior». Ho entrellaça amb l'existència humana, molt més fràgil i agitada, voladissa. Quants avis deuen haver assenyalat al net l'alzina reclamadora isolada, ben esperançats que aquells que segueixen tot darrere continuïn amb el bocaorella familiar? Quantes històries es deuen haver explicat d'aquell tronc esberlat pel llamp? I els socs robustos, quants secrets vora els focs deuen haver esmorteït durant segles?

Pairolí deia que l'alzina viu «d'una forma reconcentrada, per ella mateixa». Ben al contrari de nosaltres, que fem «via de pressa» resseguint un camí on «tot és agitació adelerada i fugacitat incessant». Vincular aquestes dues existències és, en certa manera, una de les fites del dossier que teniu a les mans: la durable i consistent dels arbres, d'una banda, i la breu i trontolladissa de les persones, de l'altra. I també, i sobretot, el monogràfic en reivindica els llegats: vol ser una mirada que es fon entre el brançam per rescatar la rellevància dels nostres boscos, de la fusta que se n'ha extret i dels oficis que se n'han derivat.

Eines de fuster // FOTO: Gerard Arderius.

Abans d'esmunyir-nos per rouredes o fagedes, però, adoptarem la vista d'ocell. Des de la perspectiva zenital, que sempre és prou honesta, en Joan Montserrat ens fa una diagnosi de la massa forestal del territori, posant èmfasi entre altres coses en la importància transversal dels boscos madurs. Més cap endins, com un animaló que s'entafora a la verdesca, observem l'article de l'Ernest Costa, que ens parla d'algunes plantes llenyoses de les quals hem tret un profit, sovint, poc conegut: l'alog, el grèvol, el marfull... Finalment, completem aquesta perspectiva més eixamplada amb l'aportació d'en Narcís Ribes, que escriu sobre els boscos comunals de les contrades i la seva transcendència com a font de recursos i activadors rurals.

I ara sí, amb algunes nocions dins la motxilla ja podem encaminar el rumb cap a entorns forestals, fusteries o serradores. Començarem a Olot, on Francesc Ginabreda es refereix al secular cicle local de la fusta i ho connecta amb una pràctica ben recurrent anys enrere: qui feia un moble acostumava a construir, també, una caixa de morts. Sense marxar de la Garrotxa, en Xavier

Valeri ressaltava algunes nissagues de fusters de Sant Joan les Fonts; qui signa aquest text s'ha palplantat a la Vall d'en Bas per conversar amb gent que ha viscut rodejada

de fusta, sigui a la forest o davant l'estelladora; la Marta Carbonés ha resseguit la trajectòria tornera de les Planes d'Hostoles; en Pep Vilar ha recordat com era l'explo-tació fustanera a l'Alta Garrotxa; en Roger Santaló ha constatat el pes de la fusta a Castellfollit de la Roca i en Pere Cerro ha remarcat la temàtica del monogràfic a Besalú, sigui amb troncs bastos o amb mobles ben acabats.

A la comarca volcànica també hem dedicat pàgines a negocis com ara fusteries, empreses de llenya o rematants de bagatge perllongat: trobem la Fusteria Cros, de les Preses, retratada per la Judit Pujol; els Cortada, de Begudà, a qui ha anat a veure en Xavier Valeri; els Prat, establerts a Joanetes, que han rebut la visita d'en Ramon Estéban Bochaca; els Espunya, de Riudaura, que coneixem mitjançant les paraules d'en Pau Masó; els Solà, de Sant Feliu de Pallerols, que han atès a en Josep Valls; els Dorca, de Beget, que recordem gràcies a en Joan Carreres; els de Can Maibosc, de Bianya, a qui he saludat jo mateix, i el llegat de can Quim Fuster de Mieres, recuperat per l'Anna Noguer.

Muntanya amunt, ja petjant el Ripollès, en Miquel Peral fa valdre els boscos de la Vall de Camprodon com a elements indestruïbles del paisatge i un factor clau en l'economia local. També a la vall, servidor ha escoltat el testimoni dels Magret i els Sau, cognoms

lligats amb antigues serradores. A un altre punt de la comarca, l'Antoni Llagostera ha indagat sobre alguns dels treballs forestals del Baix Ripollès, parlant també d'un bon model de gestió, el de la finca del Pujol de Llen-tes, a les Llosses. I mirant cap a la Vall de Ribes, la Mònica Pagès ha comprovat la decadència de les fusteries en aquests contorns i en Miquel Sitjar s'ha enfilat en la seva pròpia branca genealògica per presentar-nos els Sitjar, una antiga nissaga de fusters de Ribes de Freser.

Al Pla de l'Estany, l'Anna Noguer ha visitat algunes de les fusteries amb més solera, mentre que la Sònia Tubert ha transcrit damunt del paper el recorregut centenari de la Serradora Codony, ara establerta a Usall. D'altra banda, en Josep Grabuleda ha acolorit la història en blanc i negre de les grans serradores i l'Eloi Camps ens ha descrit els inicis dels rematants de Can Garriga, ubicats a la falda de Rocacorba. No gaire lluny, a la Vall de Llèmena, la Laia Juez ha fet memòria de les colles de llenyataires que feien anar la destrat envoltades d'aulinars.

I acabem aquest recorregut bosquetà amb les veus dels protagonistes: algunes emmudides pel xerrac, d'altres contemplatives després de mitja vida entre el serradís. Vivències i experiències de gent com en Llorenç Palomé, de Santa Pau, entrevistat per la Paula Nuñez; en Joan Vila, de Sant Jaume de Llierca, a qui he tingut el gust de conèixer; en Joan i en Pere Mallarach, de Vallfogona de Ripollès, que han compartit una estona amb la Carme Freixa; en Vicenç Conca, de Ripoll, que l'ha fet petar amb en Jordi Remolins, i en Joan Marcé, de Sant Pau de Segúries, que ha obert les portes a en Jordi Altesa. Tots aquests discursos, experimentats, es complementen amb arguments més incipients i igualment compromesos recollits per en Francesc Ginabreda, l'autor d'un reportatge que dignifica els nous models de gestió i de treballs forestals. Veus necessàries, en definitiva, per completar un dossier que, com sempre, es nodreix d'un bon ventall de fotografies que posen cara als temps presents i reculats. Algunes són de l'amic i col·laborador Pep Sau, que ens va deixar sobtadament el passat mes de juny. El teu llegat i compromís també arrela i persevera, Pep 🌲

Els llenyataires Martí i Patllari Surinyach, pare i fill, utilitzant la serra de trepar a Pardines amb un altre treballador. Anys 1930.
PROCEDÈNCIA: Arxiu Xavier Brunsó

Bosc d'ahir, bosc d'avui

LA MAJORIA DEL TERRITORI DE 'LES GARROTXES' ESTÀ COBERT PER MASSA FORESTAL, AMB GRAN PRESENCIA D'ALZINARS, ROUREDES, FAGEDES O PINEDES, PERÒ NO SEMPRE HA ESTAT AIXÍ

Joan Montserrat Reig > TEXT // Pep Sau > FOTOGRAFIA

Els que tenim la sort de viure en un país dominat pels boscos ens podem considerar molt afortunats, no tan sols per gaudir del meravellós paisatge que ens envolta, sinó també pels beneficis terapèutics que ens aporten. Vivim rodejats d'uns boscos de gran bellesa, plens de vida i amb un ressò de salvatge que ens evoca a l'enyorança inconscient d'haver estat la casa dels nostres avantpassats. Els boscos, en darrer terme, són alhora espais salvatges i acollidors que estan governats per unes lleis que l'ésser humà no pot fer ni desfer: les lleis de la natura, immutables i eternes.

Si el bosc es troba mínimament ben conservat, aleshores és un ecosistema altament evolucionat, on multitud d'espècies animals i vegetals hi conviuen i es relacionen de tal manera que, quan alguna d'elles es troba amenaçada, una gran part del sistema trontolla durant un temps abans no es torna a equilibrar. El fet d'estar menats per aquestes lleis indòmites i antigues fa que, tard o d'hora, l'equilibri hi torni a regnar sense la necessitat de cap intervenció humana. En canvi, si el bosc és deficitari o es troba en mal estat, totes aquelles funcions anomenades ecosistèmiques –retenció de l'aigua, compensació de les emissions de diòxid de carboni, reducció de l'erosió del sòl, refres-

car l'ambient...– es veuen alterades i transformen el país en un indret més inhòspit i menys saludable.

Un passat molt llunyà. En el territori de *Les Garrotxes* ben bé tres quartes parts de la seva superfície estan ocupades per una massa forestal on els alzinars, les pinedes, les rouredes i les fagedes hi formen extenses comunitats vegetals que es van distribuint per les serralades i els massissos, tot dibuixant rodals de boscos caducifolis o perennifolis que caracteritzen un paisatge ple de colors i sempre canviant.

Però els boscos d'aquest tros de país no han estat sempre com els coneixem avui. L'ahir més llunyà dels boscos el podem situar en temps molt reculats, cap a finals de l'era terciària, fa uns deu milions d'anys. Si ens proposéssim anar més enllà, ens trobaríem que a Catalunya no hi havia bosc: els fòssils així ens ho indiquen, ja que quasi tot el territori estava cobert pel mar. Després de la regressió del mar a l'època paleolítica de l'Eocè i abans de l'existència de qualsevol forma de vida humana, la vegetació estava condicionada a les variacions climàtiques en què en intervals de

milers d'anys oscil·laven períodes tan extrems com els glacials, on dominaven les espècies vegetals d'alta muntanya, amb altres períodes

de temperatures subtropicals, on apareixien les selves temperades.

Amb el pas dels mil·lennis i a causa inicialment dels cicles climàtics –que tendien als refredaments– i, posteriorment, a factors antròpics, es van extingir nombroses espècies, tant de fauna com de flora. Una gran part dels científics coincideix a dir que a partir del Miocè la gran biodiversitat d'Europa no s'ha reproduït mai més. Els cicles naturals del bosc amb arbres centenaris que morien i deixaven pas a formacions vegetals que ocupaven les clarianes, allà on els grans herbívors hi pasturaven i mantenien un paisatge divers, es van anar esvaint en el temps per la progressiva humanització, fins al punt d'estrancar-se completament en el moment en el qual l'espècie humana va ocupar cada racó de país.

Durant mil·lennis l'ésser humà ha sobreviscut o viscut del bosc fins ben bé arribada l'època moderna, on els canvis socioambientals caracteritzats per la desaparició del carboneig a mitjans del segle passat o la reducció d'algunes activitats forestals ha comportat que en els darrers anys s'hagi incrementat la superfície forestal.

Aulinar, pineda, fageda... Avui, la major part dels boscos es troben en territori de relleu muntanyós, ja que les planes i fons de valls, més dòcils per treballar, han estat desforestades per l'activitat agrícola o sotmeses a la urbanització.

Niu de picot negre en una fageda madura de la vall dels Arcs. Any 2019.

ció. Així doncs, en els terrenys de relleu abrupte caracteritzat per tenir diferents orientacions i graus d'insolació és on s'afavoreix el creixement dels diversos tipus de bosc. En els solells s'hi troben majoritàriament els alzinars o aulinars, com s'anomenen per aquí. Són boscos densos provinents dels rebrots d'aquelles aulines que es van anar tallant repetidament tot aprofitant-les per a la fabricació del carbó. Aquests boscos es van deixar de treballar i ara són ben atapeïts i amb un sotabosc espès i embardissat.

Allà on les aulines han estat fortament tallades, les pinedes de pi blanc han ocupat el seu espai, i avui aquestes pinoses són els boscos amb més risc d'incendi forestal. Als vessants obacs la fageda domina el territori sempre que no hagi estat substituïda per la pineda de *rajolet*, que tradicionalment s'ha plantat per donar una major rendibilitat forestal talment com ha passat amb les rouredes, situades en els vessants orientats a llevant o ponent de les muntanyes. En els fondals les vernedes, que haurien de formar els boscos

en galeria de les riberes, han estat substituïdes per plantacions de pollancre o de plàtan pel fet de ser boscos molt més productius. A les clarianes de feixes abandonades el bosc s'entossudeix i vol tornar a créixer: aquí hi apareixen les tremoledes, que colonitzen l'espai desforestat i el preparen perquè, de mica en mica, els altres arbres de temperament més delicat les vagin substituint i facin evolucionar el bosc al seu estat potencial, altra vegada cap a fagedes, rouredes o alzinars. Finalment, les castanyedes, que van ser introduïdes fa centenars d'anys allà on el terror era de sauló, inicialment eren apreciades pel seu fruit i més tard pel valor de la fusta, que es tractava en forma de perxes per tal de ser utilitzades en la fabricació de rodets per a botes de vi.

Aurons, blades, freixes, til·lers, salzes... Arbres que mai arriben a formar boscos dominants i que sempre acompanyen la resta de formacions forestals fan créixer la riquesa i la diversitat de cada boscúria a la vegada que aporten més resiliència enfront de les pertor-

bacions que pugui patir el conjunt del bosc.

L'explotació forestal, avui. Sortosament, l'explotació forestal dels boscos ja no és imprescindible per a la nostra supervivència i ja no cal aprofitar el bosc tan intensament com s'havia fet fins a mitjans segle XX. En aquest sentit, l'explotació es pot fonamentar en el principi de la gestió sostenible, és a dir, per poder obtenir els recursos forestals amb garantia de la seva conservació és imprescindible que no s'afecti l'estabilitat de massa arbrada. Aquest fet, tot i ser una millora respecte a dècades passades, no evita l'impacte de les intervencions. Malgrat aquest impacte, l'explotació forestal és necessària per disposar de producte de proximitat i evitar la sobreexplotació de països del tercer món. Aquesta gestió la reclama una societat que, a més de voler conservar el bosc pels valors de la seva biodiversitat i dels serveis ecosistèmics, també la reclama com a font de salut. Un país amb un bosc ben conservat és un país més saludable 🌲

A l'esquerra, una fageda madura de la serra de Finestres. A la dreta, vista des de Sant Julià del Mont.

El cor dels aures

EN JOAN DURAN, EN MIQUEL COSTA I EN JOAN RIUS, DE LA VALL D'EN BAS, HAN VISCUT RODEJATS DE LA FUSTA DURANT MOLTS ANYS: AL TALLER, AL BOSC O DAVANT L'ESTELLADORA

Jordi Nierga > TEXT I FOTOGRAFIA

Entre altres comeses, a en Joan Duran (Joanetes, 1931) li agradava serrar, perquè això implicava conèixer la fusta. «Conèixer l'aure», detalla. Té la mirada múrria, en Joan. Les ulleres que sovint es precipiten lleugerament pel pont del nas i els dos ulls que apareixen al damunt com dues postes de sol equivalents i vidrioses. L'esguard, que és ben viu, desentona una mica amb el que explica només de començar, d'un deix més pesarós: «Quan serres s'ha de matar el cor de l'aure, perquè si no s'esquerda; en un tauló, si deixes el cor al mig, s'esquerda.»

A Joanetes, fent d'aprenent amb en Joan Prat, és on va trobar els primers cors. Feinejava al taller, però també a fora: tallant pollancres a bosc, per exemple. «En Joan en sabia molt, de fusta», diu. Després va anar amb en Lagares, al barri de Sant Miquel d'Olot, i també va fer córrer el ribot i el xerrac a la mili, a la Seu d'Urgell, on va participar en la

construcció d'un gran *cuartel*. En acabat, altra vegada a casa, es va comprar un camió i va fer un temps de *recader*. Portava «de tot» i de mica en mica s'anava allunyant dels aures, però curiosament un altre cor, el de la Montserrat Canal, el va retornar a les essències. Va ser aleshores quan el jornal es va ubicar a Hostalets d'en Bas, al taller del seu sogre, en Salvador, fuster com ell. «Estava molt acostumat a llimar i a fer *remiendos*, i jo vaig trobar el negoci en marxa, però vaig voler canviar el model», recorda.

Hi ha dues coses que han definit la trajectòria d'en Joan enmig de les seradures: els mobles i les baranes d'escala. El primer d'aquests conceptes va trobar clientela a la Garrotxa, però també a l'àrea barcelonina. «Procurava fer mobles delicats, no pas com els que es fan ara, que la majoria són de conglomerat i plàstic». Pel que fa a les baranes, també van tenir sortida més enllà de la comarca, entre altres llocs a Poli-

nyà, on hi havia un empresari enamorat del roure. «Era més difícil fer una bona barana que un moble», precisa. Però que el resultat fos reeixit no només depenia de les hores al local, també era imprescindible obtenir bona matèria primera. És per això que en Joan feia ressonar un missatge clar entre els propietaris dels rodals: si tenien bons arbres, que l'avisessin,

que hi aniria i ja ho valoraria. Sobretot va contemplar roures, que ell mateix es dedicava a assecar en un camp proper: un cop serrats en verd els apilonava durant sis o set anys i quedaven «molt forts». Avui, bona part d'aquesta fusta llueix acolorida en companyia dels geranis, perquè ja se sap que els Hostalets d'en Bas és un poble que viu repenjat entre balconades.

En Joan també va treballar amb noguers —«més tous, de bon fer amb els mobles»—, teix —«anaven molt bé per fer calaixos»—, faigs —«per fer mobles barats»— o arbres que bevien dels riberals, com ara els pollancres, amb la fusta dels quals va elaborar durant molts anys els taüts del poble i d'altres punts del territori: «Era la més ordinària i la més lleugera, interessava que no pesés». En tots els casos, i per evitar el corc, la tala s'havia de fer amb fred a la carcana, aprofitant els ronquets que etziba el bosc: «L'època de talla és a l'hivern, quan els aures estan adormits.»

Els bastons d'en Miquel. No gaire lluny, a Sant Privat, en Miquel Costa (Santa Pau, 1938) també considera que cal fulminar el batec dels arbres. «El cor s'ha de treure, perquè si no la fusta es trenca», puntualitza. Ho deixa anar assegut al porxo de can Santigosa, a la vora de la seva dona, la Pilar Farrés, tots dos ben emparats per socs de llenya i feixines. I pels bastons de boix,

En Joan Duran assegut davant la seva antiga fusteria del carrer Teixeda dels Hostalets d'en Bas.

també, que manufactura des de fa anys pel motiu irrefutable d'«entretenir-se.»

Encara hi ha gent que el coneix com en Baga. El perquè del sobrenom l'ubiquem al mas de la Baga, a Sant Miquel de Pineda, on va créixer rodejat de boscatge. Allà va fer els primers jornals i rememora amb ganes els hiverns, quan estassava i cremava el *verder*: les romegues tallades, la brolla. S'estufa una mica, sense perdre la mitja rialla, quan parla de l'època en què el van fer encarregat d'una petita colla; tot just tenia divuit anys. Liderava un grup que al matí, abans d'esmorzar, cremaven tota la fusta estellada del dia anterior i, després, ara sí, agafaven forces amb cansalada i botifarra. «Ho fèiem tot amb destral, quan hi estaves acostumat, la fred ja marxava», explica. En Miquel va treballar a bosc uns quants anys més i amb escomeses diferents —de la fusta de trèmol se'n feien mànecs d'eines o de la llenya, carbó—, però amb l'arribada als Hostalets com a masover, primer a la Boada i més tard a la Clapera, va prioritzar la feina de pagès. Això sí, amb algunes excepcions: «Continuava netejant el bosc, el *llimpiava*.»

A la Clapera va fer el seu primer bastó, que no sap on ha anat a parar. En canvi, l'últim sí que el té ben controlat: l'està polint avui, ja a can Santigosa, i acompanyarà els passos d'un home de Santa Pau. En-

tremig n'ha fet centenars, i sempre els ha regalat: a la rifa de la festa de Sant Privat, a l'Aplec de Sant Miquel de Pineda o al Dia de la Dalla d'Hostalets, on és un gran mestre de l'ofici de dallar. «En tinc un a Japó i tot», afegeix en Miquel, que en té prou amb un punxó, un ganivet i un llapis per anar creant. I amb el boix, per descomptat: «És una bona fusta, molt forta; per treballar potser és millor el freixe o l'om, però a l'hora de plantar-hi el ganivet s'esquerden; el boix, no». El que fa servir per anar a passeig i no fer «tortes» és el seu favorit.

En Joan i la llenya. Els cors dels aures no palpiten sense la saba, la seva sang. En Joan Rius (Puigpardines, 1951) creu amb fermesa que l'època de tala no ha de coincidir amb el període de sabar, quan floreixen, perquè això malmeta la nova brotada. I quan se sap, quan saben? Quan, en tallar-lo, la pell queda enganxada a la fusta. «Si abans

feien una biga de roure quan l'aure sabava, la fusta es pollava, es corcava. Potser et diran que són manies, ara, però no ho són; la gent en sabia molt.»

En Joan va néixer a can Toralles, a Puigpardines. La família era pagesa i tenia vaques, però amb el seu pare, en Cinto Rius, també tallaven i *esteiaven* el bosc de la seva propietat i en venien la llenya. Aulina, principalment: «El roure, el pi, el faig... De cremar, tot crema, però com l'aulina no hi ha res, és molt forta i fa molta brasa i caliu». Ho apunta assegut a l'entrada del magatzem que té als afores dels Hostalets d'en Bas, on encara avui prepara tones i tones de llenya. S'hi va instal·lar el 1988, quan el sector ja s'havia modernitzat passant de les destrals a les estelladores. La seva, d'estelladora, la va comprar coincidint amb l'arribada a la nova nau.

Complerts els setanta, s'ho agafa com una «distracció». Abans, amb el seu pare, anaven a la forest a tallar amb un xerrac pesant a la mà, però ara la fusta en barra li porta un rematant d'Anglès. I en Joan es dedica a estellar-la i a portar-la amb el camionet a la clientela propera, sobretot quan les llars de foc es comencen a despertar malgrat que la temperatura no ajuda. «El problema de la llenya no és la falta de compradors, és la falta de fred», conclou 🌧️.

A l'esquerra, en Miquel Costa al porxo de casa seva, acompanyat de la Pilar, la seva dona. A la dreta, en Joan Rius assegut damunt d'un tronc d'aulina. Al detall, bastons de boix d'en Miquel.

La fusta al poble de la pedra

EL TALLER DELS CANADELL, LA NISSAGA DE FUSTERS MÉS PROLÍFICA DE CASTELLFOLLIT AMB UN TOTAL DE CINC GENERACIONS, VA TANCAR LES PORTES L'ANY PASSAT

Roger Santaló > TEXT

Tot i que Castellfollit de la Roca està envoltat de boscos, mai hi ha hagut les condicions adequades per al desenvolupament de factories vinculades amb la fusteria. Antigament, els boscos estaven força apartats del límit municipal marcat pels rius Turonell i Fluvià, i l'orografia de la zona dificultava el transport de la matèria primera fins al nucli. Però el que sí que hi havia al poble eren veïns –que sempre han voltat el miler en els últims 150 anys– que vivien en cases on fer reformes i proveir de mobles, i una indústria nombrosa que s'havia d'abastir.

Així, al municipi van aflorar fusteries, serradores, carrossaires o, fins i tot, fabricants de pipes. La gran majoria va oferir els seus serveis durant una bona colla d'anys, i molts d'ells van canviar per adaptar-se a les necessitats del moment. Per exemple, el constructor de

carros Jaume Molas, en actiu des de 1887. El seu fill Simon va mantenir el taller fins que a finals dels anys seixanta va traspasar el negoci a en Joan Plana de can Mingot. Ell, amb l'ajuda del seu germà Francesc, va deixar de fer carros, va ampliar la part de la serradora i es va centrar sobretot a fabricar palets per al transport de mercaderies. També va ser constructor de carros Francesc Bosch, que va arribar a Castellfollit el 1900. El negoci va passar primer a mans del seu fill Patllari, i després al seu net Anicet, que amb la davallada dels carros es va transformar en mecànic. Actualment, queda una única empresa vinculada al fustam: la fusteria d'Esteve Baqué.

La resistència dels Canadell. Segons apunten els documents, el comerç castellfollitenc de fusteria amb una trajectòria més llarga és la Fusteria Canadell.

El certificat que acredita la història centenària d'aquest negoci és el rebut d'un pagament de contribució industrial de Fernando Basagañas, l'any 1888, i que la família conserva. Però una cosa és el que diuen els papers i l'altra el que assegura Joan Canadell, renet de Basagañas i quarta generació de la nissaga: «Miquel Jordà ja era fuster a Castellfollit l'any 1850, i el meu besavi era un treballador seu. Van arribar a un acord: Basagañas treballaria per a ell uns anys

i, en comptes de pagar-li un sou, Jordà mantindria la seva família –tenia set fills– i li traspassaria la fusteria un cop es jubilés». Van complir el tracte, i des de llavors la fusteria va anar passant de descendent a descendent amb regularitat: d'en Ferran a en Miquel Basagañas, d'aquest al seu gendre Salvador Canadell, que la va cedir al seu fill Joan, qui la va acabar deixant al seu noi Salvador, l'última de les cinc generacions que han portat la fusteria.

En Joan té 95 anys. Treballar de fuster durant més de mig segle l'ha deixat masegat, i sumat amb la seva edat avançada fa que es mogui de forma pausada. Però el cap li va ràpid. Explica que va aprendre l'ofici als catorze anys, quan el seu pare el va fer baixar al taller per replicar una tauleta de llit, i ja no es va moure d'aquell indret. Al costat de l'antiga fusteria hi manté un local on encara conserva un petit magatzem. Allà ensenya amb orgull les joies que conserva d'anys i panys feinejant: serres de tot tipus, corretges, ribots, tornavisos, punxons, llimes... Tot d'eines posades amb cura en diverses lleixes, amb un mostrador al centre amb documents a la vista protegits per un vidre, com si fos un museu. I en aquesta exposició particular, en Joan va assenyalant instruments i n'explica la seva funció o la història que hi ha al darrere: la cola de peix, que s'ha d'escalfar en calderons per encolar la

En Joan Canadell envoltat d'eines antigues de la fusteria // FOTO: Roger Santaló.

marqueteria dels mobles; un burro de fusta per escalfar el llit, sistema rudimentari de calefacció d'una època llunyana; diverses imatges funeràries, de quan treballaven –i molt– per al sector; una màquina per fer biaixos de França, «molt avançada per l'època i que es va fer portar el pare», explica. De fet, en Salvador es va passar una bona temporada treballant a França, d'on va agafar moltes idees. Allà va aprendre com fer carrosseries per a cotxes i camions, amb fusta d'acàcia, i els Canadell van treballar per a molts transportistes garrotxins.

La fusteria feia mobles de tot tipus i reparacions particulars per a les cases que els reclamaven. També van proveir restaurants i hotels, tant de la Garrotxa com de l'Empordà. Però on tenien més feina era a les fàbriques i negocis de Castellfollit i els seus voltants. En Joan ho recorda així: «Treballàvem per a la farmàcia, per al ferrer Leandro o per a la pedrera Ortiz. Fèiem les turbines del molí de la cimentera, les cintes transportadores de la fàbrica de la palla, els cavallets per assecar les pells de Can Casaponsa, i a Can Sala fabricàvem les

llates per penjar els embotits, les caixes per guardar-los o les portes de la càmera per conservar-los». També van treballar molt per a la filatura de Can Gridó, que els van donar el primer comptador industrial de Castellfollit. «Abans sempre serràvem a la *pollina*, col·locàvem els troncs sobre els suports i els tallàvem manualment. Gràcies al comptador, vam passar a fer-ho amb una serra elèctrica», fa memòria.

De la poca varietat a la davallada. La Fusteria Canadell havia treballat sempre amb matèria primera de la zona. Eren taulons de roure pèñol, de noguer, de castanyer, de cirerer –«que et feia quedar sempre bé», de pollancre –«que aguanta tant com vulguis», de freixe –«dur, però de bon treballar»– o de pi de la pinosa de Montagut –«que no valia gaire res perquè no permet fer peces grosses, però calia aprofitar tot el que hi havia»–. Molta fusta la compraven als Valent de Sant Jaume de Llierca, que descarregaven els camions de taulons en una esplanada –on fins fa poc els Canadell tenien la botiga de mobles–, i allà es deixaven assecar més.

També anaven a comprar al magatzem Colón de Girona quan no trobaven la fusta que volien a la Garrotxa. I si els Canadell veien que «sortia algun tronc de noguer maco, s'enviava a Barcelona per fer fulls i aplacats, per convertir-los en adornaments de marqueteria». Als anys cinquanta van entrar al mercat les fustes d'importació: «Sobretot el bolido, de la Guinea espanyola; el pitjor és que feia molta pols, ens havíem de prendre moltes pastilles Juanola per aclarir la gola», detalla.

Però va ser quan hi començava a haver varietat que la feina va davallar: l'entrada de l'alumini i el ferro van fer encarar els Canadell cap al món del moble. Una bona línia de negoci fins que amb el nou segle es va imposar el moble *kit*, amb sèries grosses fetes de materials barats, «contra qui no es pot competir en preus». El taller va tancar les seves portes ara fa un any amb la jubilació del darrer fuster de la família, en Salvador, i ja en fa quatre que a la botiga d'exposició de mobles hi ha un supermercat. Però durant dècades, els Canadell van poder viure de la fusta en un poble conegut sobretot per la seva pedra 🏰.

A l'esquerra, en Salvador Canadell i l'operari Josep Ribas, anys 1990. A la dreta, en Salvador Canadell, tercera generació de la nissaga, amb una calaixera, anys 1950 // PROCEDÈNCIA: Arxiu família Canadell.

El bosc a la Vall de Camprodon

MOLTS D'ORIGEN MEDIEVAL, ELS BOSCOS HAN ESTAT UN ELEMENT INDESTRIABLE DEL PAISATGE D'AQUEST TERRITORI I UN FACTOR CLAU EN L'ECONOMIA DELS MUNICIPIS

Miquel Peral i Descamps > TEXT

Parlar del bosc és parlar d'un element indestriable del nostre paisatge. Ocupa una part molt important de tots els estatges climàtics, des de la zona més meridional de l'estatge muntà, amb Sant Pau de Segúries i Beget, a 862 i 526 metres d'altitud respecte el nivell del mar, com a base, fins a les cotes més altes de l'estatge alpí marcades pel pic del Gra de Fajol de Dalt (2.714 metres), el de Bastiments (2.881'4 metres), el de Bacivers (2.704 metres) i l'erròniament anomenat pic de la Dona (2.553 metres). Amb dades de

l'Inventari Ecològic Forestal de Catalunya a la mà, la superfície arbrada d'aquest territori pot representar entre el 55'1 % i el 70'7 % de la superfície total. L'estatge muntà, que engloba la major part del bosc de propietat privada, acull fonamentalment bosc caducifoli, representat per espècies com el roure martinenc (*Quercus pubescens*, Willd., segons el botànic alemany Carl Ludwig Willdenow o *Quercus humilis*, Mill., segons el botànic escocès Philip Miller); el freixe de fulla petita (*Fraxinus angustifolia*, Vahl.) i de fulla gran

(*Fraxinus excelsior*, L.); el faig (*Fagus sylvatica*, L.); l'avellaner (*Corylus abellana*, L.); el boix (*Buxus sempervirens*, L.); el castanyer (*Castanea sativa*, Mill.); alguna noguera (*Juglans regia*, L.); l'alzina (*Quercus ilex*, L.) i sotabosc abundant.

El límit superior d'aquest estatge es troba als 1.600 metres, que traslladats sobre el terreny venen marcats per la corba de nivell que uneix el pla de la Llosena i la font de Xoriguera, a la vall de Carlat; la font de Sant Galderic, a la de Carboners; i el pla de Lliens, a la de Vall-llobre. Per sobre d'aquest límit co-

Llenyataires al bosc de Carboners, a Setcases, feinejant amb una 'pollina' amb la qual feien els taulons directament del bosc. Finals del segle XIX // PROCEDÈNCIA: Arxiu Miquel Peral.

mença l'estatge subalpí, gairebé tot de bosc públic, el límit superior del qual el trobem als 2.300 metres. Aquest és molt marcat sota el puig dels Lladres (2.365 metres), a la zona de Morens. En aquest estatge es troben les pinedes de pi negre (*Pinus uncinata*, Ramond, ex DC); l'avet (*Avies alba*, Mill., segons el botànic escocès Philip Miller o *Abies pectinata*, Lam, segons el botànic holandès Herman Johannes Lam) i alguna clapa de bedoll (*Betula verrucosa*, Ehrh., segons el botànic suís Jakob Friedrich Ehrhart o *Betula alba*, L, segons el botànic suec Carl von Linné). A les parts més altes, el sotabosc està dominat pel neret (*Rhododendron ferrugineum*, L.); el ginebró (*Juniperus communis subsp. nana*, (Willd.) Syme in Sowerby); el nabiu (*Vaccinium myrtillus*, L.) i algunes moltes, com ara l'*Hylocomium splendens*, Hedw. i el *Rhytiadelphus triquetrus*, Warnstorf. Per sobre d'aquesta cota hi ha la zona alpina, limitada per la carena muntanyosa abans assenyalada. Aquí no hi ha bosc, hi predomina la gespa de festuca.

S'ha de tenir en compte, també, el bosc de ribera, format majoritàriament per salzes (*Salix caprea*, L., *Salix alba*, L. o *Salix nigra*, L.); pollancre (*Populus pollancrus*, L.) i verns (*Alnus glutinosa*, L.).

Orígens medievals. Els boscos comunals dels municipis de la Vall de Camprodon tenen, la majoria, un origen medieval. Els Usatges de Catalunya ja establien que «els camins públics, les aigües corrents, les fonts, els prats i les pastures i els boscos fossin de les potestats, però no en domini d'alou, sinó com a empriu dels seus pobles, és a dir, en usdefruit comunal». L'empriu, terme usat per alguns municipis per assenyal·lar els boscos comunals, no és altra cosa que la propietat col·lectiva dels primers temps convertida en simple servitud sobre les terres públiques, encara que, en ocasions, també es tracta de boscos privats gestionats de for-

ma conjunta. El seu usdefruit, per part dels habitants del poble, venia regulat per uns costums que variaven a cada contrada. Per norma general, cada veí podia fer ús dels béns comunals –aigües, pastures i boscos– segons les seves necessitats. Malgrat aquesta norma general, en ocasions sorgiren conflictes com en el cas dels municipis de Llanars i Setcases, quan aquests alous comtals foren adjudicats pel comte Ramon Berenguer III al monestir de Ripoll en el seu testament de l'any 1118. En el cas de Setcases, el litigi es resolgué l'any 1554 amb la signatura d'una escriptura de transacció i concòrdia, segons la qual el monestir cedia en emfiteusi el domini útil als veïns del poble, i restituïa així aquells costums de gaudiment dels usdefruits abans citats. Això fou així fins a l'any 1836, quan amb la desamortització del ministre Mendizábal la propietat del bosc setcasenc, el més important de la vall, passà a l'Estat espanyol, erigit en successor dels ordes religiosos, en virtut d'aquelles lleis desamortitzadores. El mateix passà amb Llanars i Molló.

A partir d'aquesta darrera data els veïns havien d'informar a l'administració local de llurs necessitats, la qual la passava a l'administració pública, que adjudicava els aprofitaments. També l'Estat fixava les tales destinades a les subhastes anyals, els ingressos de les quals anaven a parar al tresor públic. Amb aquests canvis de rol, la funció social del bosc i les relacions veïnals amb aquest canviaren completament: els veïns veïen controlades i limitades llurs parts de l'usdefruit del bosc, però també constataren la creació de molts llocs de treball com a resultat de la gestió forestal duta a terme per les administracions i empreses privades adjudicatàries de les subhastes. Es precisaven boscaires, picadors, traguers i mitjans de transport.

Altres boscos, com els de Vilallonga de Ter i Sant Pau de Segúries, han estat de propietat municipal. El Districte Forestal, de demarcació provincial, ha actuat de gestor administratiu i tècnic. Els amidaments dasomètrics anaven a càrrec dels enginyers de monts, els quals adjudicaven les diferents subhastes, els imports de les quals anaven a parar al tresor dels municipis. A títol d'exemple, el 21 de novembre de 1927 el Districte Forestal de Girona adjudicà als veïns setcasencs 150 pins per necessitats domèstiques, i 300 esteris per a llenya. A la vegada, estengué llicències de pastures per a 4.000 ovelles, 195 vaques i 95 eugues. El 8 d'octubre de 1931, els adjudicà 150 pins per a fusta, per un valor de 1.500 pessetes, a la vegada que 300 esteris per a llenya i 400 esteris de ramatge, tot plegat per un valor de 500 pessetes. L'alcalde era Jep Bartolí Guillaumes (Molló 1881-Setcases 1956), de ca l'Oliver.

Gestió urgent. Durant els segles XVII i XVIII aquests boscos sofriren una enorme degradació. Uns, a causa del pasturatge i el carboneig destinat als manteniments de les fargues; altres, com els alzinars i rouredes, pel carboneig vegetal destinat a les llars. Però a partir de la segona meitat del segle XIX, experimentaren una recuperació progressiva en produir-se el despoblament originat pel tancament de les fargues i la utilització del gas butà. Aquesta recuperació

A l'esquerra, l'Escloper de Llanars i, a la dreta, en Joan Solà, en Justet de Setcases. Any 1949.
PROCEDÈNCIA: Arxiu Miquel Perals.

**ALA
VENDA**

“Un llibre local de dimensió universal”

DEL PRÒLEG D'ANTONI PUIGVERD

La periodista i cuinera Eva Martínez Picó ens acosta a un temps i a una manera de viure que defineixen el paisatge ramader de la Vall de Camprodon. Ho fa a través d'un llibre que combina la memòria col·lectiva d'una tradició de muntanya, l'assaig sobre el territori i una narració personal àgil i precisa.

eg

EDITORIAL GAVARRES

Per a més informació:
www.grupgavarres.cat

PATRIMONI

GUERAU PALMADA > COORDINACIÓ

ARQUITECTURA

L'Hospici d'Olot 102 **JOAN SALA** [Olot, 1949. Historiador de l'art]

ARQUEOLOGIA

El castell remença d'Hostoles 104 **BIBIANA AGUSTÍ** [Olot, 1962. Arqueoantropòloga]

ETNOLOGIA

La Processó dels Dolors de Mieres 106 **GUERAU PALMADA** [Banyoles, 1974. Historiador de l'art]

GEOLOGIA

La falla de Camós-Celrà 108 **SALVADOR SARQUELLA** [Banyoles, 1949. Llicenciat en Biologia]

NISSAGUES

Els Vigo de Ribes 110 **MIQUEL SITJÀ I SERRA** [Ribes de Freser, 1962. Filòleg i professor de llatí]

MÚSICA

Recollir cançons a Setcases i Tregurà 112 **MANEL CANES I JARQUE** [Tortosa, 1952. Enginyer tècnic]

PLANTES I REMEIS

La malva 114 **ESTER SALA** [Olot, 1973. Farmacèutica]

Il·lustració de l'Hospici d'Olot // FOTO: Fons Ajuntament d'Olot. PROCEDÈNCIA: ACGAX.

L'Hospici d'Olot

MAI NO HA ESTAT UN HOSPICI PRÒPIAMENT DIT, PERÒ SEMPRE, DES DELS SEUS INICIS FINS ARA MATEIX, HA ESTAT L'ALBERG D'INSTITUCIONS TANT BENÈFIQUES COM CULTURALS

Joan Sala > TEXT

El testament d'Antoni Llopis Figuerola (Sant Joan de les Abadesses, 1680-Olot, 1753) volia la creació d'un col·legi de Jesuïtes a Olot i aportava recursos per fer-ho possible, però el decret de l'expulsió de l'orde religiós de l'any 1767, inicialment, ho va fer inviable. Llavors, els seus béns quedaren guardats al patrimoni nacional fins que un acord governamental de l'any següent autoritzava emprar els béns confiscats per la construcció d'escoles, hospicis, hospitals... Així es començà a desencallar la construcció de l'Hospici.

El primer entrebanc va ser escollir la ubicació. Els propietaris dels terrenys posaven molta resistència per vendre'ls. El bisbe de Girona Tomàs de Lorenzana, figura clau en tot el procés, hi va tenir un paper bàsic per resoldre l'embolic; també aportant cabals.

A l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa hi ha un interessant expedient, poc publicat, amb documents i quatre plànols de l'Hospici previsiblement dibuixats per la mateixa persona. Dos plànols són quasi iguals: hi ha un alçat amb una porta decorada que presumiblement havia de ser la façana principal i a sobre una secció de l'immoble, datats a Olot

el 18 d'agost de 1777. En un altre plànol, en un paper de mides superiors, hi figura la planta baixa, amb totes les dependències, els dos patis centrals, un de més gran amb un claustre, en què s'especifica que era per als homes, i el petit, sense claustre, per a les dones. La gran capella toca la façana. Hi ha un menjador per a homes i un de diferent per a dones, una escala per a cada gènere i, no cal dir-ho, les habitacions separades.

Cap d'aquests tres plànols va signat, però sí que ho està un quart dibuix de la planta datat també a Olot el 18 d'agost de 1777, en aquest cas pel mestre d'obres Jaume Dam, que s'intitula com a arquitecte. Cal tenir en compte que al segle XVIII no es pot parlar d'arquitectura com a professió liberal, eren mestres d'obres sense titulació acadèmica els que controlaven l'execució dels treballs.

El projecte va ser revisat l'any següent per Ventura Rodríguez, que des de Madrid examinava les obres que es feien al regne d'Espanya. Tenim poques informacions de Jaume Dam, que va projectar diverses construccions per Osona i també cases pairals per la Garrotxa, com ara la reforma de Massegur i la Cau a la Vall d'en Bas.

L'Hospici actual té una distribució considerablement diferent. La capella, que tocava la façana, ara és una peça interior entre els dos patis. En la secció només es dibuixen els arcs del claustre en el pati gran a la planta baixa i al primer pis, quan ara també n'hi ha en la segona planta. No coneixem plà-

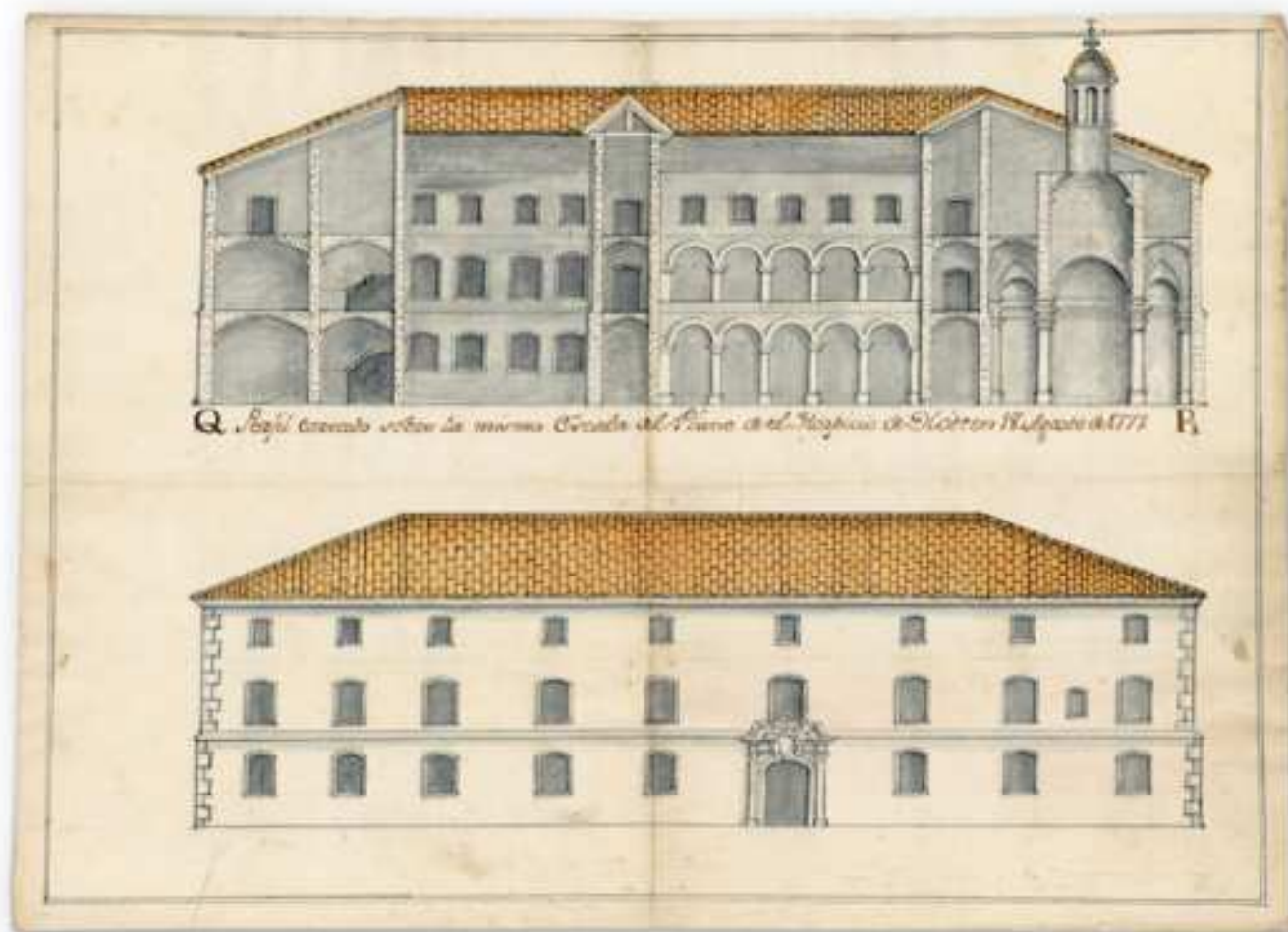
nols de l'Hospici fets per Rodríguez, però sí un escrit de vuit planes que fa un seguit de puntualitzacions, que l'espai disponible no permet incloure-ho, així com tampoc parlar d'un estudi de Thomas F. Reese, *The Architecture of Ventura Rodríguez* (1976), que destaca el disseny de la capella.

L'Hospici d'Olot és un projecte de Ventura Rodríguez, el gran arquitecte de la Il·lustració, autor d'obres emblemàtiques arreu de l'Estat. El seu segell és evident en aspectes exteriors i interiors: des del claustre central a l'escalinata monumental o la portalada principal amb l'escut reial, així com la portalada de la capella. Una comparació amb altres edificis de Rodríguez posa de manifest la seva implicació, i així ho recullen estudis monogràfics. Per tant, els dibuixos de Jaume Dam van ser modificats substancialment quan l'obra va ser una realitat.

L'Hospici és un bloc molt gran, en forma de paral·lelepípede de base lleugerament romboide que amida 42 per 62,40 metres, amb planta baixa i tres pisos d'alçada. Segons Joaquim Danés a *Preterits olotins* (1950), «té cabuda per 1.200 persones, 800 de les quals podien allotjar-se en un vast dormitori». Exteriorment, les seves parets no estan arrebossades, un dels atractius del conjunt, ja que s'hi veuen les pedres volcàniques que configuren els paraments i, per tant, li donen un color negrós molt característic i ben relacionat amb la geologia de la zona. El claustre central té tres nivells d'arcades de mig punt, que tenen un ritme decreixent, de manera que és un

L'Hospici d'Olot, l'any 1961 // FOTO: Josep M. Dou Camps. PROCEDÈNCIA: ACGAX. Servei d'Imatges.

trompe l'oeil, recurs per simular una major alçada del conjunt. A l'escala principal es combinen un sol tram inicial, que es desdobra en dos per tornar a un, i dos trams fins a dalt de tot.

S'aixeca l'Hospici. La primera pedra la posà el bisbe Lorenzana l'any 1779, i la major part del conjunt arquitectònic s'acabà cinc anys després, el 1784, tot i que amb mancances. Les aules van funcionar de seguida, potser de forma precària. A més de les aules de gramàtica i dibuix, se'n van crear de retòrica i també es va dotar d'habitatges als mestres. Es van contractar dues mestres per a les nenes i s'hi van cursar estudis secundaris, complint així els desitjos del benefactor de fer un centre educatiu.

L'any 1783, amb l'edifici en obres, s'hi va inaugurar l'Escola de Dibuix, una

institució cabdal per a l'educació artística que ha propiciat el desenvolupament de diversos aspectes de la indústria local, com ara els tallers d'imatgeria religiosa i altres indústries, encara actives.

La casa de moltes iniciatives. Quan els Escolapis es van instal·lar a Olot, l'any 1858, l'Ajuntament els va oferir l'Hospici, on van impartir estudis primaris i secundaris fins a l'any 1879, un cop acabades les obres del seu convent de la plaça Clarà. Encara ara, al damunt de la porta principal de l'Hospici, es veu, mig esborrat, el rètol fet en aquells moments en què s'informava que hi havia el col·legi d'aquest orde religiós.

L'aspecte assistencial també ha tingut cabuda a l'immoble, proporcionant alimentació i aixopluc a pidolaires que anaven de casa en casa en èpoques pas-

sades. L'orde de les Germanes Paüles va regentar la institució i també hi va fer guarderia. La institució que ho acollia es coneix com La Caritat, i actualment es troba en plena activitat, ara com a residència de gent gran.

L'edifici ha tingut moltes utilitats: des de caserna militar a les esmentades finalitats educatives i assistencials, a més d'un llarg etcètera en funció de necessitats de cada moment. Avui, a la darrera planta amb més de 1.000 metres quadrats d'exposició, hi ha el Museu de la Garrotxa, una de les principals institucions museístiques del país per a l'estudi de la pintura paisatgística catalana des de finals del segle XIX. També hi ha tres actives sales d'exposicions temporals, el Centre d'Interpretació del Paisatge i les dependències municipals de Cultura i Educació. Un espai, doncs, ben viu 🍷

Plànol de la secció i l'alçat de l'Hospici
datat el 18 d'agost de 1777, dipositat a
l'Arxiu Històric Comarcal de la Garrotxa.
PROCEDÈNCIA: ACGAX (Fons Ajuntament
d'Olot).

El castell remença d'Hostoles

DES DE LES SEVES RESTES RESTAURADES, UBICADES ENTRE SANT FELIU DE PALLEROLS I LES PLANES, HI HA UN BONIC MIRADOR CAP A LLEVANT

Bibiana Agustí Farjas > TEXT

La Vall d'Hostoles té el seu element històric més emblemàtic en el castell aturonat a mig camí entre Sant Feliu de Pallerols i les Planes d'Hostoles, els dos municipis que en comparteixen el terme. A prop queden els veïnats de Cogolls i les Encies, en un entorn amb topònims que parlen d'un antic paisatge fortificat i militar a les cases de la Torre, el Cós i la Curenya, amb referents de domini feudal com el Puig de les Forques o el Cornador, amb pederres, boscos espessos, molins,

gorgs i fonts d'aigua fresca. Una bona xarxa de comunicació s'establia en temps antics a base de sons del corn entre els turons més alts que dominen la riba esquerra del Riu Brugent, des del Castell de

Colltort i el de Puig Alder fins al Puig Dalí i la Torre de Rocasalva, passant pel Puig Cornador, el Castell d'Hostoles, el Monticalvari i el Castell d'Ases.

El projecte de restauració i arqueologia del Servei de Monuments de la Diputació de Girona va rescatar el conjunt de sota un veritable bosc d'alzines i matolls i de tones de runa, en va consolidar els elements arquitectònics i els va fer comprensibles. La visió del caminant que hi arriba correspon al seu darrer moment d'ocupació.

Després de servir durant anys com a quarter dels homes de Francesc de Verntallat, el maig de 1486 el rei Ferran signava al monestir de Guadalupe, a Extremadura, la sentència arbitral que posava fi a la darrera guerra Remença (1472-1486). Així la Vall d'Hostoles aconseguia conservar gran part dels privilegis guanyats en la primera part del conflicte i s'acabava oficialment amb els mals usos feudals dels senyors sobre els pagesos.

Cisternes, murs i objectes.

El camí que puja des de la vora del Brugent voreja les restes d'un recinte fortificat d'uns 100 metres quadrats, destinat a protegir la gran cisterna inferior del castell. En el seu perímetre es pot reconèixer

encara la base d'un seguit d'espitlleres per cobrir la vigilància a tot volt. A la part més alta es conserva la fonamentació d'una petita talaia d'una fase anterior, construïda sobre un talús de carreus de pedra, i que va quedar integrada en algun moment al recinte fortificat. De seguida es pot veure la gran cisterna retallada a la roca i coberta amb volta apuntada, amb un acabat interior d'opus signinum que la feia impermeable i li permetia acumular fins a 146.000 litres d'aigua.

El pendent, ara erm i que s'enfila a la part alta del castell, conserva trams de mur i empremtes de forats de pal que són l'indici de tanques de fusta instal·lades en el límit nord-oest. Abans d'entrar al recinte superior encara es poden reconèixer les restes d'un petit parapet o ampit de planta trapezoidal davant la façana nord, amb diversos retalls practicats a la roca esgraonada que suggereixen una instal·lació defensiva destinada a protegir la porta en un moment tardà del funcionament del castell.

L'entrada al recinte superior es feia per una porta estreta, amb pollegueres a la part interna, que s'obria a un petit distribuïdor amb espitlleres encara des al nord i un tram d'escala que comunicava els dos nivells constructius, des d'on s'accedia a la torre mestra. En aquest punt s'han documentat diverses estances de planta rectangular, útils per a l'habitatge i amb àmbits per a cuina, rebost i tallers. Entre la ceràmica recuperada destaca un conjunt de peces de cuina i rebost –olles, cas-

La torre mestra aixecada sobre el rocam.
Al detall, pedra de molí recuperada al recinte sobirà // FOTOS: Bibiana Agustí.

circulars que revelen la instal·lació de puntals verticals destinats a la construcció o al suport d'elements de teulada. Un dibuix incís en una de les teules reproduceix un bisbe guarnit amb la tiara i saludant amb els dit índex i mig.

La torre mestra. L'accés a la part superior es feia per una escala de cargol que no ha suportat el pas del temps ni la mala qualitat de la roca local. Els treballs de restauració l'han substituït per una enginyosa escala de ferro que actua com un bell mirador cap a llevant.

Com passa sovint, la torre mestra era l'edifici més alt i el més antic (probablement del segle XI), i al qual s'accedeix a través de diverses estances esglaonades en el recinte

sobirà. Alguns d'aquests àmbits han estat utilitzats com a àrees de producció amb un vincle directe amb la cisterna superior. La troballa de diverses pedres de molí i un seguit de retalls en el sòl rocós indiquen activitats de molta amb tracció manual i un petit forn de calç en corrobora la funció productiva.

La torre mestra al capdamunt del conjunt resumeix les transformacions arquitectòniques que la van afectar al llarg de quatre centúries, amb una base adaptada a la roca que conserva un angle recte per una banda i un perímetre arrodonit per l'altra.

Tant l'estudi del material arqueològic com les estructures constructives reflecteixen una intensa ocupació militar durant el segle XV, que es contextualitza arqueològicament durant les revoltes remences i la guerra civil catalana.

soles, gibel·les...—, al costat d'un nombre menor de peces de vaixel·la (amb escudelles, plats i servidores, algunes de producció valenciana) i objectes de vidre (com gots, llànties i ampolles). Les espècies animals més ben representades són les ovicaprines i diferents tipus d'aus de corral, entre les quals el pollastre i l'ànec, amb menor representació del bòvid i el porc, totes aquestes amb signes d'haver estat cuinades i consumides.

També s'ha recuperat un conjunt important d'objectes metàl·lics, des de peces de mobiliari i portes, amb panys, claus, nanses, grampillons, baldes, ferramentes, elements de vestimenta militar i de cavalleria (plaques de brigantina, sivelles, estreps), de guarniment de cavalls (ferradures, anelles), anelles de bota, una agulla de cap, elements de cuina (tissores, tapadores, ganivets, mànecs, clemàstecs), eines de camp (fulles de falç, una destrat, una paleta), llànties d'oli, un canelobre, punxons o

projectils de ballesta, a més d'una pedra d'esmolador i un nucli de sílex usat com a pedra foguera per encendre foc o disparar una arma de foc.

Tots els murs estan construïts amb pedres locals mínimament escairades i unides amb morter de calç fabricat amb forns allà mateix. De la lectura vertical dels paraments es pot entendre que tots ells han estat reparats i modificats diverses vegades, la darrera de les quals en el moment baix-medieval. En els nivells d'enderroc s'han recuperat teules, pedres dels mateixos murs i morter disgregat, pedres aprofitades de fases més antigues, deixant a la vista paviments rudimentaris fets amb morter i gravetes, amb opus signinum en espais a l'aire lliure o directament amb la roca anivellada, amb retalls

A dalt, part visible de la cisterna amb volta apuntada, abans de la intervenció arqueològica // FOTO: Ernest Costa. PROCEDÈNCIA: Arxiu 'Les Garrotxes'. Als detalls, una clau llobera de ferro, del recinte jussà; plat de pisa blava i daurada valenciana, amb escut central // FOTOS: Bibiana Agustí i Anna Maria Puig.

La Cisqueta Planella, de Tregurà, amb unes ampolles oli d'arnica per fer fregues.

Any 2009 // FOTO:

JOSEP HEREU.

PROCEDÈNCIA:

'ARXIU REVISTA

LES GARROTXES'.

PROPER DOSSIER PLANTES I REMEIS

EL PATRIMONI VINCULAT A LES PLANTES I ALS SEUS USOS ÉS UN ELEMENT INDISSOCIABLE D'AQUEST TERRITORI DE MUNTANYA. EN EL PRÒXIM MONOGRÀFIC CONVERSAREM, SOBRETOT, AMB DONES REMEIERES PERQUÈ ENS EXPLIQUIN LES PROPIETATS I APLICACIONS MEDICINALS QUE OFEREIX LA FLORA DE CASA NOSTRA: A TRAVÉS D'OLIS, UNGÜENTS, XAROPS O INFUSIONS DESCOBRIREM REMEIS TRADICIONALS PER ALLEUGERIR INDIGESTIONS, INFLAMACIONS O COPS; CONEIXEMENTS QUE S'HAN CONSERVAT DE GENERACIÓ EN GENERACIÓ PER TRANSMISSIÓ ORAL. TAMBÉ PARLAREM DE LA SEVA PRESÈNCIA EN L'ÀMBIT GASTRONÒMIC I EN L'ELABORACIÓ DE LICORS I DIGESTIUS COM LA RATAFIA. FINALMENT, DESTACAREM LA RELLEVÀNCIA QUE TENEN EN MOLTS ALTRES CAMPS DE L'ETNOBOTÀNICA COM LA COSMÈTICA, L'AGRICULTURA, LA JARDINERIA...

**A PARTIR DEL 18 D'ABRIL DE 2025,
A LA VENDA EL NÚMERO 35**

NOTA: SI DISPOSEU D'IMATGES ANTIGUES RELACIONADES AMB AQUEST DOSSIER US AGRAIREM QUE CONTACTEU AMB L'EDITORIAL (972 46 29 29 / garrotxes@grupgavarres.cat)

**El segell Girona Excel·lent, una eina eficaç
que dona suport a un sector estratègic**

La producció agroalimentària de proximitat ens beneficia a tots

El segell de qualitat Girona Excel·lent és la plataforma que la Diputació de Girona posa al servei dels pagesos, dels ramaders i de la indústria alimentària en general. Els proporciona:

- Promoció i difusió
- Participació en fires i esdeveniments
- Treball en xarxa i ús de la marca

El consum de productes de proximitat ajuda la pagesia i la ramaderia gironines, i contribueix, alhora, al benestar de tota la ciutadania.

Girona **Excel·lent®**

Diputació de Girona

PASSEIG, i BENESTAR.

**LLEGIR,
AL CENTRE
DELS TEUS
PLANS.**

PLA NACIONAL DEL
LLIBRE I LA LECTURA.

Passeig, audiollibre i benestar.

Llegir per viure, per aprendre, per desconnectar, llegir per plaer...
La lectura és per a tothom i ens acompanya al llarg de tota la vida.
Envoltem-nos de llibres i viurem millor. Sigui quin sigui el teu pla,
la lectura sempre és una bona idea.